

AXSIKENT MEROSINI RAQAMLI TARIXIY MANBALAR ASOSIDA O‘QITISH ORQALI BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARINING GERMENEVTIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Sarimsoqova Gulnoza Abdiraximovna

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: a.sarimsoqova@gmail.com

ORCID: 0009000299450521

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21035751>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Axsikent tarixiy merosini raqamli tarixiy manbalar asosida o‘qitish orqali bo‘ljak tarix o‘qituvchilarining germenevtik tafakkurini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda Axsikent merosi qadimgi Farg‘ona davlatchiligi, shaharsozlik madaniyati va tarixiy xotirani anglashda muhim ta‘limiy manba sifatida talqin etiladi. Maqolada raqamli xaritalar, virtual ekskursiyalar, QR-kodli izohlar va interaktiv topshiriqlar orqali tarixiy manbani tahlil qilish, talqin etish hamda kontekstda anglash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslanadi. Natijalar Axsikent merosini O‘zbekiston tarixi faniga integratsiyalash bo‘ljak tarix o‘qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini kuchaytirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Axsikent, raqamli tarix, germenevtik tafakkur, bo‘ljak tarix o‘qituvchisi, O‘zbekiston tarixi, tarixiy manba, interpretatsiya, arxeologik meros, ta‘lim, targ‘ibot.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы развития герменевтического мышления будущих учителей истории посредством преподавания исторического наследия Ахсикента на основе цифровых исторических источников. В исследовании наследие Ахсикента рассматривается как важный образовательный источник для осмысления древней государственности Ферганы, градостроительной культуры и исторической памяти. В статье обосновываются возможности развития

навыков анализа, интерпретации и контекстуального понимания исторического источника посредством цифровых карт, виртуальных экскурсий, QR-кодированных комментариев и интерактивных заданий. Результаты показывают, что интеграция наследия Ахсикента в предмет «История Узбекистана» способствует укреплению профессионально-методической подготовки будущих учителей истории.

Ключевые слова: Ахсикент, цифровая история, герменевтическое мышление, будущий учитель истории, история Узбекистана, исторический источник, интерпретация, археологическое наследие, образование, популяризация.

Annotation: This article examines the development of hermeneutic thinking among future history teachers through the teaching of the historical heritage of Axsikent on the basis of digital historical sources. In the study, the heritage of Axsikent is interpreted as an important educational source for understanding ancient Fergana statehood, urban culture, and historical memory. The article substantiates the possibilities of developing skills in analyzing, interpreting, and contextual understanding of historical sources through digital maps, virtual excursions, QR-coded annotations, and interactive tasks. The results show that integrating the heritage of Axsikent into the subject of the History of Uzbekistan strengthens the professional and methodological training of future history teachers.

Keywords: Axsikent, digital history, hermeneutic thinking, future history teacher, History of Uzbekistan, historical source, interpretation, archaeological heritage, education, promotion.

Axsikent yodgorligi O‘zbekiston tarixida, xususan, Farg‘ona vodiysi sivilizatsiyasi va qadimgi davlatchilik taraqqiyotini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega bo‘lgan arxeologik-madaniy makondir. Uning qadimgi Farg‘ona siyosiy hayoti, shaharsozlik tajribasi, hunarmandchilik madaniyati, savdo yo‘llari

va mintaqaviy tarixiy xotira bilan bog‘liqligi mazkur yodgorlikni nafaqat tarixchilar, balki tarix ta’limi metodikasi bilan shug‘ullanuvchi tadqiqotchilar uchun ham muhim manbaga aylantiradi.

Axsikent haqida rasmiy ma’lumotlarda yodgorlik eramizdan avvalgi III asrda shakllangani, qadimgi Farg‘ona davlatining poytaxti va Buyuk ipak yo‘lining muhim shaharlaridan biri bo‘lgani qayd etiladi. Shahar Ark, ichki va tashqi shahardan iborat bo‘lgan, unda shishasozlik, kulolchilik, temirchilik, qurolsozlik kabi hunarmandchilik turlari rivojlangan. Bugungi kunda xarobalarning 60 gektarga yaqin qismi saqlanib qolgan bo‘lib, u Farg‘ona vodiysidagi eng katta arxeologik yodgorlik sifatida baholanadi.

A. Anorboyev, U. Islomov va B. Matboboyevning “O‘zbekiston tarixida qadimgi Farg‘ona” asarida Axsikent qadimgi va o‘rta asr Farg‘onasi tarixini o‘rganishda tayanch markazlardan biri sifatida yoritiladi. Ushbu manbada Axsikentning geografik joylashuvi, shahar qismlari, madaniy qatlamlari, mudofaa tizimi, hunarmandchilik va savdo yo‘llari bilan bog‘liq jihatlari qadimgi Farg‘ona tarixining tarkibiy qismi sifatida talqin etiladi.

Bugungi raqamli transformatsiya sharoitida tarix ta’limining mazmuni ham o‘zgarib bormoqda. Tarixiy bilimni tayyor ma’lumot shaklida yetkazish bilan cheklanish yetarli emas; talaba tarixiy manbani izlash, saralash, tahlil qilish, talqin etish, turli ma’lumotlarni solishtirish va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatilishi zarur. Ayniqsa, bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida germenevtik tafakkurni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki tarix o‘qituvchisi faqat voqealarni bayon qiluvchi emas, balki tarixiy matn, arxeologik dalil, xarita, rasm, yodgorlik va raqamli resursni o‘quvchi ongida mazmunli talqinga aylantiruvchi pedagogik subyektdir.

Germenevtik tafakkur tarixiy manbani yuzaki qabul qilish emas, balki uning mazmunini davr, muhit, muallif, ijtimoiy sharoit va madaniy kontekst bilan bog‘lab anglashni talab qiladi. H.-G. Gadamer tushunish jarayonini tarixiy ong, an’ana va

talqin bilan bog‘liq murakkab jarayon sifatida izohlaydi [9]. P. Ricoeur esa matnni talqin qilishda ma’no qatlamlari, diskurs va interpretatsiya muhimligini asoslaydi [10]. W. Dilthey gumanitar fanlarda “tushunish” metodining markaziy o‘ringa ega ekanini ta’kidlaydi [11]. Shu nuqtai nazardan, Axsikent merosi tarixiy manbani talqin qilishga o‘rgatadigan qulay ta’limiy makon hisoblanadi.

Axsikent merosini turizm, ta’lim va targ‘ibot tizimida integratsiyalashga oid materiallarda yodgorlikni ochiq osmon ostidagi dars, raqamli xarita, QR-kodli ekskursiya, mahalliy gidlik, ilmiy festival va raqamli kommunikatsiya vositalari bilan bog‘lash zarurligi ta’kidlanadi. Bu yondashuv “Axsikent tarixi: muammolar, tadqiqotlar va tahlillar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumanning “Axsikent merosi: turizm, ta’lim va targ‘ibot” yo‘nalishiga bevosita mos keladi.

Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, manbashunoslik, germenevtik, qiyosiy, pedagogik-metodik va modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tarixiy-tahliliy usul Axsikentning qadimgi Farg‘ona tarixidagi o‘rnini aniqlashga xizmat qildi. Manbashunoslik yondashuvi Axsikentga oid yozma, arxeologik va raqamli ma’lumotlarni tanqidiy baholash imkonini berdi. Germenevtik yondashuv esa tarixiy manbani oddiy axborot emas, balki talqin qilinadigan madaniy matn sifatida ko‘rib chiqishga asos bo‘ldi.

Tadqiqotning nazariy asosini germenevtika, raqamli tarix, pedagogik texnologiya va tarix ta’limi metodikasiga oid qarashlar tashkil etdi. H.-G. Gadamer, P. Ricoeur, W. Dilthey, R.E. Palmer va S. Gallagherning germenevtikaga oid ishlari tarixiy manbani kontekstda anglash, talqin qilish va tushunish jarayonini asoslashda muhim metodologik manba bo‘lib xizmat qiladi [9; 10; 11; 12; 13]. Ayniqsa, S. Gallagherning “Hermeneutics and Education” asarida germenevtika va ta’lim o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritiladi; ushbu asar 1992-yilda SUNY Press tomonidan chop etilgan bo‘lib, 424 sahifadan iborat ekani bibliografik ma’lumotlarda qayd etilgan.

Pedagogik-metodik asos sifatida J.G‘. Yo‘ldoshev va S.A. Usmonovning pedagogik texnologiya haqidagi qarashlari, N.N. Azizxo‘jayevning pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahoratga oid yondashuvlari, X.A. To‘raqulovning pedagogik tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha ilmiy-metodik fikrlari hamda B.X. Xodjayevning umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyotiga doir ishlari olindi [14; 15; 16; 17]. Ushbu manbalar Axsikent merosini raqamli tarixiy manbalar asosida o‘qitishda interaktivlik, tizimlilik, kompetensiyaviy yondashuv, mustaqil tahlil va refleksiv faoliyatni tashkil etishning metodik asoslarini belgilashga xizmat qiladi.

Tadqiqotda Abdulhamid Anorboyevning Axsikent tarixiga oid ishlari muhim nazariy va faktologik asos sifatida olindi. Jumladan, “Axsikent – qadimgi Farg‘ona poytaxti” asari Axsikentni qadimgi Farg‘ona davlatchiligi va shaharsozlik tarixi bilan bog‘lab o‘rganishda muhim manbalardan biridir [1]. Shuningdek, O‘zbekiston Milliy axborot agentligi xabarida Abdulhamid Anorboyevning “Axsikent arxeologiya parki” kitob-albomi olimning Axsikent yodgorligida qirq yildan ortiq davom etgan izlanishlari natijalarini umumlashtiruvchi nashr sifatida taqdim etilgani qayd etiladi.

Metodik jihatdan tadqiqotda Axsikentga oid materiallar quyidagi ta’limiy bloklar asosida tahlil qilindi: tarixiy matn bilan ishlash, arxeologik dalilni talqin qilish, xarita asosida tarixiy-geografik tahlil qilish, raqamli resurslardan foydalanish, virtual ekskursiya tashkil etish, talabalarning mustaqil interpretatsiyasini shakllantirish va yakuniy refleksiya. Ushbu bloklar bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida tarixiy manbani ko‘rish, tushunish, savol qo‘yish, dalil bilan ishlash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirildi.

Tadqiqot natijalari Axsikent merosini raqamli tarixiy manbalar asosida o‘qitish bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining germeneytik tafakkurini rivojlantirishda bir necha muhim yo‘nalishlarda samarali bo‘lishini ko‘rsatdi.

Birinchidan, Axsikent merosi tarixiy manbani kontekstda anglash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Talaba Axsikentni faqat qadimiy shahar xarobasi sifatida emas, balki qadimgi Farg‘ona davlatchiligi, shaharsozlik, savdo, hunarmandchilik, mudofaa tizimi va madaniy aloqalar bilan bog‘liq murakkab tarixiy makon sifatida talqin qiladi. Bu jarayonda tarixiy fakt oddiy yodlangan ma‘lumot bo‘lib qolmaydi, balki sabab, sharoit va natija bilan bog‘langan ilmiy xulosaga aylanadi.

Ikkinchidan, Axsikentga oid arxeologik ma‘lumotlar bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida dalilga asoslangan fikrlashni shakllantiradi. Shahar qismlari, mudofaa devorlari, hunarmandchilik izlari, yer osti irrigatsiya tarmoqlari, hammom qoldiqlari, jome masjidi, hukmdor qarorgohi – Ark va boshqa moddiy madaniyat obyektlari talaba uchun “o‘qilishi kerak bo‘lgan tarixiy matn” vazifasini bajaradi. Rasmiy manbalarda arxeologlar tomonidan temirchilar ustaxonasi, X–XIII asrlarga oid hammom qoldiqlari, askarlar xonalari, jome masjidi, mudofaa devorlari, yer osti irrigatsiya tarmoqlari, hunarmandlar mahallasi va Ark qazib o‘rganilgani qayd etilgan.

Uchinchidan, raqamli tarixiy manbalar Axsikent merosini o‘qitishda vizuallik, interaktivlik va mustaqil izlanish imkoniyatlarini kuchaytiradi. Raqamli xarita orqali talaba shaharning joylashuvi, Sirdaryo bilan bog‘liqligi, mudofaa tizimi va savdo yo‘llari yo‘nalishini ko‘ra oladi. Virtual ekskursiya esa yodgorlikni auditoriyadan chiqmasdan turib o‘rganish, keyinchalik dala amaliyoti bilan solishtirish imkonini beradi. QR-kodli manbalar, elektron kataloglar va arxeologik topilmalar tasvirlari esa har bir obyekt bo‘yicha qo‘shimcha izoh, savol va topshiriqlar berishga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, Axsikent merosini o‘rganishda germeneytik topshiriqlardan foydalanish samarali natija beradi. Masalan, talabalarga “Axsikent nima uchun aynan shu hududda shakllangan?”, “Shahar mudofaa tizimi uning siyosiy mavqeini qanday ko‘rsatadi?”, “Hunarmandchilik topilmalari shahar iqtisodiy hayoti haqida

qanday xulosa beradi?”, “Axsikent merosini zamonaviy ta’limda qanday targ‘ib qilish mumkin?” kabi savollar berilganda, ular tarixiy ma’lumotni qayta aytish bilan cheklanmaydi, balki uni talqin qilishga kirishadi. Aynan shu jarayon germenevtik tafakkurning asosiy belgisi hisoblanadi.

Beshinchidan, Axsikent merosini ta’lim va targ‘ibot bilan bog‘lash bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy-metodik kompetensiyasini kuchaytiradi. Talaba kelajakdagi o‘qituvchi sifatida tarixiy obyektни dars mazmuniga kiritish, raqamli resursdan foydalanish, o‘quvchilarga mos topshiriq tuzish, dala darsi yoki virtual ekskursiya tashkil etish, tarixiy merosni ilmiy asosda targ‘ib qilish yo‘llarini o‘rganadi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Axsikent haqidagi “Axsikent – buyuk tariximiz ko‘zgusi” degan fikri yodgorlikning tarixiy-tarbiyaviy ahamiyatini ifodalaydi. Shuningdek, rasmiy xabarda tarixni tarixiy obyektlarda o‘qitish, maktab va universitetdagi amaliy mashg‘ulotlarning ayrimlarini shu yerda o‘tkazish zarurligi ta’kidlangan.

Axsikent merosini raqamli tarixiy manbalar orqali o‘qitish masalasi faqat tarixiy bilim berish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon tarix ta’limining mazmuni, metodikasi va pedagogik maqsadini yangilash bilan bog‘liq. An’anaviy ta’limda tarix ko‘pincha tayyor voqealar ketma-ketligi sifatida o‘qitiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida esa tarix o‘quvchi va talaba tomonidan qayta anglanadigan, manbalar asosida talqin qilinadigan, turli dalillar orqali isbotlanadigan ilmiy jarayonga aylanishi kerak.

Axsikent bu borada qulay metodik maydon yaratadi. Chunki yodgorlikda tarixiy matn, arxeologik topilma, geografik joylashuv, toponimik qatlam, madaniy xotira va zamonaviy raqamli targ‘ibot birlashadi. Bo‘lajak tarix o‘qituvchisi ana shu manbalarni bir-biri bilan bog‘lab o‘rganish orqali tarixiy jarayonni ko‘p qatlamli hodisa sifatida tushunadi. Bunda germenevtik tafakkur tarixiy manbani mazmunan “ochish”, yashirin ma’nolarni aniqlash, dalilni kontekst bilan bog‘lash va uni pedagogik tilga ko‘chirish ko‘nikmasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur yondashuvni amalga oshirish uchun Axsikent merosi asosida maxsus metodik model ishlab chiqish zarur. Model uch bosqichdan iborat bo‘lishi mumkin.

Birinchi bosqich – tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda talabalar Axsikent tarixi, qadimgi Farg‘ona davlatchiligi, shaharsozlik madaniyati, arxeologik manbalar va asosiy tadqiqotchilar faoliyati bilan tanishtiriladi. Abdulhamid Anorboyevning Axsikentga oid ishlari, xususan, Axsikentni qadimgi Farg‘ona poytaxti sifatida talqin qiluvchi tadqiqotlari asosiy ilmiy tayanch sifatida olinadi [1; 3].

Ikkinchi bosqich – raqamli manba bilan ishlash bosqichi. Bu bosqichda talabalar raqamli xarita, elektron matn, arxeologik topilmalar tasviri, 3D rekonstruksiya, virtual ekskursiya va QR-kodli izohlar bilan ishlaydi. Ular har bir manbani alohida emas, balki tarixiy muammo doirasida tahlil qiladi. Masalan, “Axsikent shaharsozligining asosiy belgilarini raqamli xarita orqali aniqlash” yoki “Arxeologik topilma asosida shahar iqtisodiy hayotini talqin qilish” kabi topshiriqlar bajariladi.

Uchinchi bosqich – interpretatsiya va refleksiya bosqichi. Bu bosqichda talabalar o‘z xulosalarini taqdim etadi, manbalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni izohlaydi, tarixiy voqelikni zamonaviy ta’limga moslashtiradi. Natijada ular nafaqat Axsikent tarixini o‘rganadi, balki tarixiy merosni o‘quvchilarga qanday tushuntirish, qanday savollar berish, qanday raqamli vositalardan foydalanish va qanday xulosa chiqarishga yo‘naltirish kerakligini ham anglaydi.

Axsikent merosining ta’limiy ahamiyati uning targ‘ibot imkoniyatlari bilan ham chambarchas bog‘liq. Bo‘lajak tarix o‘qituvchisi tarixiy merosni ommalashtirishda ilmiylik va soddalik muvozanatini saqlashi zarur. Axsikentni faqat “qadimiy xaroba” sifatida emas, balki “Farg‘ona davlatchiligi ko‘zgusi”, “Ipak yo‘lidagi hunarmandlar shahri”, “Sirdaryo bo‘yidagi qadimiy markaz” kabi

mazmunli konseptlar orqali tushuntirish mumkin. Biroq bunday targ‘ibot har doim ilmiy dalilga tayanishi, tarixiy mazmunni soddalashtirib yubormasligi lozim.

Shu jihatdan Axsikent bo‘yicha raqamli ta’lim platformasi yaratish dolzarb vazifalardan biridir. Unda Axsikent tarixi, asosiy manbalar, Anorboyev tadqiqotlari, arxeologik topilmalar, xaritalar, virtual ekskursiyalar, metodik topshiriqlar, testlar, savol-javoblar va o‘qituvchilar uchun dars ishlanmalari jamlanishi mumkin. Bunday platforma Axsikent merosini nafaqat ilmiy tadqiqot obyekti, balki tarix ta’limining faol metodik resursiga aylantiradi.

Axsikent merosi bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining germeneytik tafakkurini rivojlantirishda katta ilmiy-metodik imkoniyatlarga ega. Uning qadimgi Farg‘ona davlatchiligi, shaharsozlik, hunarmandchilik, savdo yo‘llari, mudofaa tizimi va tarixiy xotira bilan bog‘liq jihatlari tarixiy manbani kontekstda anglash, dalil asosida fikrlash va tarixiy jarayonni talqin qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Axsikent merosini raqamli tarixiy manbalar asosida o‘qitish tarix ta’limining zamonaviy talablariga mos keladi. Raqamli xaritalar, virtual ekskursiyalar, QR-kodli izohlar, elektron manbalar va interaktiv topshiriqlar bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida manba bilan ishlash madaniyatini rivojlantiradi. Germaneytik yondashuv esa ularni tarixiy faktni yodlashdan tarixiy mazmunni anglash va izohlash bosqichiga olib chiqadi.

Axsikent merosidan foydalanish bo‘yicha quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin: birinchidan, O‘zbekiston tarixi fanida Axsikentga oid raqamli manbalar majmuasini shakllantirish; ikkinchidan, bo‘lajak tarix o‘qituvchilari uchun “Axsikent merosi va tarixiy interpretatsiya” mavzusida maxsus metodik mashg‘ulotlar tashkil etish; uchinchidan, virtual ekskursiya, raqamli xarita va arxeologik topilmalar asosida interaktiv topshiriqlar ishlab chiqish; to‘rtinchidan, Axsikent bo‘yicha ochiq dars, dala amaliyoti va loyiha ishlarini yo‘lga qo‘yish;

beshinchidan, Abdulhamid Anorboyev tadqiqotlari asosida Axsikent merosini ta’lim va targ‘ibot jarayoniga integratsiyalash.

Shunday qilib, Axsikent merosini raqamli tarixiy manbalar orqali o‘qitish bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini kuchaytiradi, germeneytik tafakkurini rivojlantiradi hamda milliy tarixiy merosni ilmiy asosda anglash va targ‘ib qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anorboyev A. Axsikent – qadimgi Farg‘ona poytaxti. – Toshkent: Tafakkur, 2013. – 535 b.
2. Anorboyev A. Axsikent arxeologiya parki. Kitob-albom. – 2023.
3. Anorboyev A., Islomov U., Matboboyev B. O‘zbekiston tarixida qadimgi Farg‘ona. – Toshkent: Fan, 2001.
4. Axsikent merosini turizm, ta’lim va targ‘ibot tizimida integratsiyalash: tarixiy xotira, hududiy brending va raqamli kommunikatsiya imkoniyatlari. – Maqola matni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. Qadimiy Axsikent yodgorligi turizm manziliga aylantiriladi. – 2019-yil 28-fevral.
6. Ochildiyev F.B. Tarixiy o‘lkashunoslik. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2020. – 200 b.
7. Annayev J.T. Jahon arxeologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 116 b.
8. Madrahimov Z. Tarixiy toponimika. – Toshkent: Navro‘z, 2017. – 128 b.
9. Gadamer H.-G. Truth and Method. – London: Continuum, 2004.
10. Ricoeur P. Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning. – Fort Worth: Texas Christian University Press, 1976.
11. Dilthey W. Introduction to the Human Sciences. – Princeton: Princeton University Press, 1989.

12. Palmer R.E. Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer. – Evanston: Northwestern University Press, 1969.
13. Gallagher S. Hermeneutics and Education. – Albany: State University of New York Press, 1992.
14. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi.
15. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent.
16. To‘raqulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarda axborot texnologiyalari. – Toshkent.
17. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent.
18. Cohen D.J., Rosenzweig R. Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.
19. Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. – Oxford: Blackwell, 2004.
20. Sarimsoqova G.A. Germenevtik tafakkur: falsafiy va pedagogik talqin (O‘zbekiston tarixi misolida) // Ilm-fan xabarnomasi. ISSN: 3030-3931. Volume 13, issue 2, May. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20051492>